DIPLOMA OP MAAT

Ruimte voor talent in het voortgezet onderwijs

November 2015

VO RAAD

DIPLOMA OP MAAT

Ruimte voor talent in het voortgezet onderwijs

November 2015

VO RAAD

Voorwoord

Een leraar met ervaring in het basis- en middelbaar onderwijs, zei me ooit: “In het basisonderwijs zit differentiëren in de genen; daar spelen we continu in op verschillen in niveaus van leerlingen. Maar in het voortgezet onderwijs houden we daar acuut weer mee op.”

Deze misschien wat ongenuanceerde uitspraak legt de vinger op een zwakke plek in ons voortgezet onderwijs. We delen leerlingen op jonge leeftijd in bij een onderwijssoort – vmbo, havo, vwo – en scheren jongeren met verschillende talenten en vaardigheden over één kam. Velen in het onderwijs zullen dit herkennen. Evenzoveel onderwijsprofessionals zijn volop bezig hier verandering en verbetering in aan te brengen. In onze gesprekken op scholen, tijdens de VO-2020-Tour en in onze vereniging, blijkt telkens weer dat het goede onderwijs dat wij bieden, verder verbeterd kan worden door meer aan te sluiten op de talenten van leerlingen. Maatwerk leveren dus, maar wel in de rijke sociale context van de school. Onderwijs op maat vraagt uiteindelijk ook om een diploma op maat, dat recht doet aan alle inspanningen die leerlingen gedurende hun middelbareschooljaren leveren.

Tijdens ons congres in maart 2015 lanceerden we daarom het idee van het ‘maatwerkdiploma’. Het afgelopen halfjaar hebben we daar met velen over gesproken. Leerlingen, ouders, docenten, leidinggevenden en bestuurders van scholen, collega’s van de PO-raad, MBO-raad, Vereniging Hogescholen en VSNU, vakbonden, politici, ambtenaren, wetenschappers en vele anderen. Het idee dat leerlingen in ons systeem een diploma krijgen op het niveau van hun slechtste vak wordt niet langer houdbaar geacht. Al de gesprekken die we hebben gevoerd, hebben ons geholpen het idee van het maatwerkdiploma uit te werken. We zijn dank verschuldigd aan eenieder die daar tijd en energie in heeft gestopt.

Voor u ligt het resultaat. Een voorlopig resultaat, want deze uitwerkingsnotitie behoeft een breder gesprek en verdere concretisering. We hebben ervoor gekozen een eerste stap te zetten en de werkelijkheid van nu als uitgangspunt te nemen. We hebben er dus niet voor gekozen het hele systeem in één keer op zijn kop te zetten. Maar sleutelen aan een systeem waarin veel samenhang zit, roept vanzelfsprekend nieuwe vragen op. Een diploma op maat zoals hier wordt uitgewerkt, zou zich kunnen ontwikkelen tot een vo-diploma waarin duidelijk wordt welke vakken op welk niveau zijn afgerond en welke mogelijkheden dit geeft in het vervolgonderwijs. Deze stip op de horizon is gemakkelijker te bereiken als de opleidingsduur in de verschillende vo-stromen (vmbo, havo en vwo) meer gelijkgetrokken wordt. Sommigen pleiten voor een zesjarige havo en/of verlenging van het vmbo, zodat leerlingen hun startkwalificatie kunnen halen en beter geëquipeerd de overstap naar het mbo kunnen maken. En wat te denken van het probleem van de vroege selectie? Is de mogelijkheid die scholen hebben om al vroeg te differentiëren, hierop een afdoende antwoord, of moeten we een stap verder gaan door die keuze een of twee jaar uit te stellen, al dan niet in combinatie met het gelijktrekken van de opleidingsduur? Fundamentele vragen die we alleen gezamenlijk kunnen oplossen, omdat ze raken aan de hele leerlijn die leerlingen doorlopen, van basisonderwijs tot en met mbo, hbo of wo.

We zijn ons bewust van deze vragen en ze verdienen een antwoord. Maar niet nu in deze notitie. Voor dit moment beperken we ons bewust tot de eerste stap. De beweging in de scholen maakt duidelijk dat er nu sprake is van een ‘momentum’. De Tweede Kamer heeft met het aannemen van de motie-Ypma dit momentum erkend en wil dat volgend schooljaar een maatwerkdiploma wettelijk mogelijk wordt. Redenerend vanuit de inhoud en met het belang van de leerling op ons netvlies willen we vervolgstappen zetten. Samen met alle relevante partijen. Ook voor deze eerste stap is en blijft het essentieel voortdurend af te stemmen en samen op te trekken.

Namens het bestuur,

Paul Rosenmöller.

Paul Rosenmöller
Voorzitter VO-raad

1. Het maatwerkdiploma: talentontwikkeling verzilverd

Er zit beweging in het voortgezet onderwijs. Van kleine vernieuwingen in de klas tot het herinrichten van complete afdelingen: veel scholen nemen initiatieven voor onderwijsverbetering. Dit elan vormt een contrast met de behoefte aan rust die de sector na de grote onderwijsvernieuwingen van de jaren negentig een tijd lang beheerste. Er wordt nu meer gedacht in kansen en minder in belemmeringen.

Wat maakt dat deze scholen in beweging komen? Veel scholen willen hun onderwijs nog beter laten aansluiten op de snel veranderende wereld om ons heen. Zij zien dat de leerlingen van nu andere kennis en vaardigheden nodig hebben om goed voorbereid het vervolgonderwijs en daarna de arbeidsmarkt van de 21e eeuw te betreden. Dit sluit aan bij het hoofdlijnenadvies dat het Platform Onderwijs2032 onlangs in conceptvorm presenteerde.

Autonomie, persoonlijke ontwikkeling en keuzevrijheid zijn belangrijke maatschappelijke waarden geworden. Het ligt voor de hand dat leerlingen en ouders die waarden ook in het voortgezet onderwijs willen terugzien. In de huidige situatie worstelen te veel leerlingen met hun motivatie: zij ervaren een gebrek aan uitdaging en vinden dat zij onvoldoende worden aangesproken op hun sterke kanten. Leerlingen en ouders verwachten dat de school inspeelt op persoonlijke leervragen; dat iedere leerling de kans krijgt zich optimaal te ontwikkelen, in eigen tempo en zonder belemmerd te worden door regels en structuren. En dit zonder afbreuk te doen aan de rijke sociale context van de school. Daarbij gaat het uitdrukkelijk niet alleen om cognitieve talenten, maar ook om vakmanschap en creativiteit. Onze moderne samenleving heeft behoefte aan mensen die zowel hun talenten als hun persoonlijkheid hebben ontwikkeld en die de maatschappij mede kunnen vormgeven.

Naast autonomie en keuzevrijheid zijn gelijke kansen voor iedereen ook een diepgewortelde waarde in onze samenleving. Uit recent onderzoek[1] komt (opnieuw) naar voren dat vroege selectie, op twaalfjarige leeftijd, in het Nederlandse onderwijs leidt tot ongelijke kansen. Scholen willen daarom beweging in het stelsel en meer flexibelere leerroutes, zodat ze bij alle leerlingen optimaal uit kunnen gaan van hun kansen en mogelijkheden. Dit wordt ook bepleit door het mbo, zoals blijkt uit het manifest voor de toekomst van de MBO-raad[2].

RODE DRAAD

Zo bezien wekt het geen verbazing dat maatwerk de rode draad is in de vele ontwikkelingen die momenteel op scholen plaatsvinden. Talentonderwijs, tweetalig onderwijs, maakonderwijs, vakcolleges, flipping the classroom, robotica, 'Zo leer ik'-onderwijs, vmbo-havo-combinaties, vijfjarige vwo-routes: tal van scholen maken de beweging op hun eigen manier.

Deze beweging 'van onderop' wordt versterkt door het sectorakkoord dat het voortgezet onderwijs en de overheid in het voorjaar van 2014 hebben gesloten. De centrale ambitie daarvan is 'uitdagend onderwijs voor alle leerlingen'. Daarmee zet dit akkoord in op flexibilisering en meer mogelijkheden voor talentontwikkeling. Mits goed uitgevoerd, kan dat tevens leiden tot meer efficiëntie en doelmatigheid in het onderwijs.

Inmiddels hebben de staatssecretaris en de Tweede Kamer de beweging in de scholen een impuls gegeven door het invoeren van een aantal maatregelen die zijn aangekondigd in de brief van 1 september 2013 (33 400 VIII, nr. 166). Zo is een begin gemaakt met het weghalen van belemmeringen voor leerlingen die vakken willen volgen op een hoger niveau en/of versneld door het programma willen gaan. Ook biedt de nieuwe Wet op de onderwijstijd scholen meer ruimte voor flexibiliteit en maatwerk.

1 Onderwijsstelsels vergeleken. Leren, werken en burgerschap. Herman van de Werfhorst, Louise Elffers, Sjoerd Karsten. Oktober 2015

2 Het MBO in 2025: "Manifest voor de toekomst van het middelbaar beroepsonderwijs", MBO-raad 2015.

PASSENDE AFSLUITING

De volgende vraag is in welke vorm leerlingen de genoemde, meer individuele leertrajecten kunnen afsluiten. Het ligt voor de hand dat onderwijs op maat ook uitmondt in een afsluiting op maat: een maatwerkdiploma. Daarin komen alle prestaties van de leerling, inclusief extra inspanningen, tot hun recht. Een maatwerkdiploma kan bijdragen aan de motivatie van leerlingen: het loont om het beste uit jezelf te halen.

Op 26 maart 2015 lanceerde de VO-raad tijdens het VO-congres een voorstel van deze strekking. Uit de vele, overwegend positieve reacties bleek dat een maatwerkdiploma bijdraagt aan oplossingen voor grote vraagstukken als vroege selectie en zittenblijven. Het sluit tevens aan bij de geplande invoering van een plusdocument bij het diploma. De vraag is wel hoe ver flexibilisering kan en moet gaan. Ook zijn er vragen over onder meer de aansluiting op het vervolgonderwijs, het civiel effect van het diploma en de praktische organiseerbaarheid voor scholen.

Over deze vragen heeft de VO-raad de afgelopen maanden uitvoerig met zijn leden gesproken. Ook voerde de raad gesprekken met stakeholders zoals leraren en teamleiders in het vo, het LAKS, de MBO Raad, de Vereniging Hogescholen (VH), de vereniging van universiteiten (VSNU), de PO-Raad, vakbonden en Ouders en Onderwijs. Het maatwerkdiploma kreeg in de gesprekken steeds verder vorm.

In deze notitie schetsen we die scherpere contouren. Het maatwerkdiploma als verzilvering van uitdagend onderwijs: hoe zou dat eruit kunnen zien?

2. Contouren van het maatwerkdiploma

Leerlingen hebben al de mogelijkheid om vakken op een hoger niveau af te sluiten. Hiervan wordt met name in het vmbo gebruik gemaakt. Voor talentvolle vwo-leerlingen zijn daar onlangs nog meer mogelijkheden bijgekomen (Beleidsregel versneld vwo en/of verrijkt vwo, 20 augustus 2015).

Bij het maatwerkdiploma reiken de ambities echter verder. Alle leerlingen kunnen vakken zowel op verschillende niveaus, als in een verschillende tempo volgen. Daarnaast kunnen ze zich ontplooien door hun (ook niet-cognitieve) talenten te ontwikkelen en zich te verdiepen in onderwerpen die hun belangstelling hebben. Naast het afsluiten op verschillende niveaus gaat het dus ook om versnellen (en in uitzonderingsgevallen vertragen), verbreden, verdiepen en verrijken. En het maatwerkdiploma geeft een aanzienlijk beter beeld van de kennis en vaardigheden van de leerling dan het huidige diploma.

Hoe ziet zo'n maatwerkdiploma er concreet uit? Om een indruk te geven, zijn in de bijlagen twee maatwerkdiploma's van denkbeeldige jongeren opgenomen. Het zijn slechts voorbeelden: er zijn voor het maatwerkdiploma tal van verschijningsvormen denkbaar. De grote lijn is dat iedere leerling, van zijn school een diploma meekrijgt dat uit twee delen bestaat. De combinatie van die delen maakt het diploma onderscheidend voor de leerling.

Deel A is vooralsnog een diploma dat gebaseerd is op het huidige onderscheid tussen vmbo, havo en vwo. Op het diploma staat welke onderdelen van het curriculum de leerling in welk tempo en op welk niveau heeft afgerond. Alle vakken kunnen op hetzelfde niveau zijn afgesloten, maar dat hoeft niet. Een leerling kan ook vakken op een hoger niveau afronden en/of een enkel vak op een lager niveau.

Deel B is wat in de plannen tot nu toe de naam 'plusdocument' heeft meegekregen. Deel B maakt zichtbaar hoe leerlingen hebben gewerkt aan brede vorming en talentontwikkeling, en met welke resultaten. Het kan gaan om afgeronde (talent)programma's, stagevaardigheden of specifieke vaardigheden op het gebied van loopbaanontwikkeling, burgerschap, ondernemerschap, creativiteit of sport. Het zijn activiteiten die door de school worden gevalideerd, maar die geen deel uitmaken van het voorgeschreven curriculum. Een zekere mate van standaardisatie is nodig om deel B een effectieve rol te laten spelen in de doorstroom naar het vervolgonderwijs.

De inhoud en de mate van uniformiteit van het maatwerkdiploma zal afhangen van het onderwijsprogramma, dat mogelijk verandert als gevolg van de curriculumherziening Onderwijs2032. In samenspraak met leerlingen en ouders bepalen scholen in hoeverre zij gebruik maken van het maatwerkdiploma. Op den duur kunnen de ontwikkelingen ertoe leiden dat de diploma's per schooltype plaatsmaken voor een algemeen diploma voortgezet onderwijs (waarop per onderdeel het behaalde niveau is aangegeven). Dit betekent mogelijk ook dat leerlingen vanaf het begin vakken volgen op hun eigen niveau zonder ingedeeld te zijn in één stroom binnen vmbo, havo of vwo.

3. Hoe het maatwerkdiploma bijdraagt aan uitdagend onderwijs

Het maatwerkdiploma daagt uit. Het appelleert aan alle grote publieke onderwijsbelangen. Kwaliteit, sociale cohesie, haalbaarheid en doelmatigheid, toegankelijkheid, keuzevrijheid en een toekomstbestendig curriculum: wat draagt het maatwerkdiploma hieraan bij?

KWALITEIT

Maatwerk kan bij leerlingen ambitie opwekken. Scholen zien bij een deel van de leerlingen een gebrek aan motivatie om te leren: zij vervelen zich en voelen zich niet uitgedaagd. Als geleverde prestaties worden 'verzilverd' in een maatwerkdiploma, stimuleert dit leerlingen om hoger en verder te reiken dan ze anders gedaan zouden hebben. 'Hoger' in de zin van betere prestaties (deel A), 'verder' in de zin van bredere vorming en talentontwikkeling (deel B). Zowel deel A als deel B is noodzakelijk om van het maatwerkdiploma een kwaliteitsimpuls te laten uitgaan.

Een goed samenspel tussen leraren en leerlingen is een voorwaarde voor de keuze en de kwaliteit van de persoonlijke leertrajecten die uitmonden in het maatwerkdiploma. Leraren zijn cruciaal: hun coachende en begeleidende rol wordt sterker naarmate leerlingen gedurende hun schoolloopbaan meer en meer vormgever worden van hun eigen leerproces en stap voor stap zelf de regie overnemen. Daarnaast is er behoefte aan hun vakmanschap en inhoudelijke expertise: voor kennisoverdracht, voor klassikale instructie (die hoeft niet te verdwijnen) en voor een passende invulling van de persoonlijke leertrajecten. De ene leerling zal floreren bij een praktisch-beroepsgerichte benadering, de andere bij een wetenschappelijk-theoretische benadering.

SOCIALE COHESIE

Maatwerk kan daarnaast een rijkere invulling geven aan de rol van de school als sociale ontmoetingsplaats van kinderen met een diversiteit aan achtergronden en leefstijlen. Een voorwaarde is dat de personalisering niet te ver wordt doorgevoerd. Het beeld van eenzame leerlingen achter een iPad past niet bij de opdracht van het onderwijs om leerlingen voor te bereiden op een volwaardige rol in de maatschappij: leren en werken doe je samen. Persoonlijke leertrajecten zullen om die reden altijd samenwerkingsopdrachten bevatten. Door maatwerk verandert de dynamiek in de klas: leerlingen die met individuele leertrajecten bezig zijn, komen vaker in aanraking met leerlingen van andere leeftijden en niveaus. Dit biedt leerlingen extra kansen om hun sociale netwerk te vergroten. Er ontstaan dwarsverbanden in en buiten de school. Dat is een goede zaak omdat juist de sociale functie van de school in onze individualiserende samenleving steeds belangrijker wordt.

HAALBAARHEID EN DOELMATIGHEID

Het is goed denkbaar dat onderwijs en diplomering op maat voor meer doelmatigheid gaan zorgen. Uitgedaagde en beter gemotiveerde leerlingen halen hogere kwalificaties, blijven minder vaak zitten, vallen minder vaak uit en groeien uit tot waardevolle burgers van de samenleving. Voor scholen moet het aanbieden van persoonlijke leertrajecten echter wel haalbaar en betaalbaar blijven. Ook om die reden is het verstandig de personalisering niet te ver door te voeren.

TOEGANKELIJKHEID EN KEUZEVRIJHEID

Dat het opleiden voor een maatwerkdiploma de toegankelijkheid en keuzevrijheid bínnen het voortgezet onderwijs vergroot, ligt op het eerste gezicht voor de hand. Leerlingen hebben meer te kiezen en worden minder geremd of tegengehouden door de huidige schotten tussen vmbo, havo en vwo, en binnen het vmbo. Daarmee wordt ook ontschotting tussen algemeen vormend en beroepsonderwijs bereikt. Wel is het belangrijk dat zo veel mogelijk leerlingen deze kansen krijgen en dus dat veel scholen in de ontwikkeling meegaan. Scholen die hierbij gehinderd worden door hun ligging, schaalgrootte of demografische ontwikkelingen (denk aan krimpgebieden) kunnen gestimuleerd worden onderling samenwerking te zoeken. Ook kunnen zij leren van scholen die in de ontwikkeling voorop lopen.

Het maatwerkdiploma biedt kansen de toegankelijkheid van het vervolgonderwijs te verbeteren. In ons onderwijssysteem zijn de overgangen tussen de onderwijssoorten de zwakke schakels van de ketting. Onderwijsbeleid wordt per sector gevoerd en dat gaat ten koste van de samenhang. In de praktijk is bij de overgangen niet de leerling, maar het systeem leidend. Een diploma op maat draagt bij aan een betere balans. Het geeft een beter en breder beeld van de talenten, de kennis en de vaardigheden van een leerling. In dit opzicht versterkt het maatwerkdiploma recente initiatieven van hogescholen en universiteiten om beter te 'matchen' aan de poort (zie paragraaf 5).

TOEKOMSTBESTENDIG CURRICULUM

In de afgelopen tijd is onder leiding van het Platform Onderwijs2032 een landelijke dialoog gevoerd over wat leerlingen in het Nederlandse onderwijs met het oog op hun toekomst echt zouden moeten leren. Het maatwerkdiploma vult deze inhoudelijke discussie over het 'wat' aan met ideeën over het 'hoe'. Het is dan ook goed dat de curriculumdialoog en de ontwikkeling van het maatwerkdiploma parallel lopen. Ze grijpen in elkaar en leiden tot uitkomsten die elkaar kunnen versterken, met hetzelfde einddoel: eigentijds en aantrekkelijk onderwijs.

Een van de kernpunten uit de curriculumdiscussie is dat scholen meer ruimte krijgen om het onderwijs zelf in te vullen. Dit wordt mogelijk door de introductie van een vaste kern aan kennis en vaardigheden, die de basis vormt voor een goede doorlopende leerlijn naar het vervolgonderwijs. Hierin zal meer aandacht zijn voor vakoverstijgende ('21e-eeuwse') en praktische vaardigheden. Daarnaast hebben scholen ruimte voor eigen accenten. Het maatwerkdiploma zou op dit alles goed aansluiten. Scholen kunnen verbreden en verdiepen met zelfontworpen vakken en/of de ruimte benutten met meer beroepsgerichte elementen.

Een ander belangrijk accent in de curriculumdiscussie ligt op de socialiserende en persoonsvormende functie van het onderwijs. Deze vinden hun weerslag in het deel B van het maatwerkdiploma.

4. Aandachtspunten in het voortgezet onderwijs

De invoering van het maatwerkdiploma raakt heel veel onderwerpen. Wat zijn belangrijke aandachtspunten binnen het voortgezet onderwijs?

INNOVATIE VAN BINNENUIT

Bij de ontwikkeling van het maatwerkdiploma past geen blauwdruk of masterplan dat van bovenaf over het veld zou moeten neerdalen. Het is een ontwikkeling die moet aansluiten op de innovatiebehoefte die we de laatste jaren bij steeds meer scholen zien, en waarmee zij afstand hebben genomen van de manier waarop onderwijsvernieuwingen in het verleden top-down zijn ingevoerd. Ook leraren hebben behoefte aan ruimte, zeggenschap en gedeeld leiderschap. De implementatie van het maatwerkdiploma vraagt dus om innovatie van binnenuit, waarbij participatie van de hele onderwijssector essentieel is, evenals een adequaat tempo en grote zorgvuldigheid.

RUIMTE VOOR DIVERSITEIT

Belangrijk is eveneens dat er ruimte is voor diversiteit. Uit de eerste ervaringen blijkt dat er grote verschillen bestaan in de manier waarop en de mate waarin scholen willen toewerken naar het maatwerkdiploma.

Sommige scholen lopen voor de troepen uit, zoals de scholen die zich in de eerste fase van het project Leerling2020 intensief met digitalisering en gepersonaliseerd onderwijs hebben beziggehouden. Datzelfde geldt voor het Amsterdamse initiatief dat 'schoolmakers' oproept tot het opzetten van nieuwe scholen. Naast deze voorhoede is er een middengroep die wil vernieuwen vanuit de bestaande situatie. Deze scholen zijn op zoek naar voorbeelden en samenwerking en vinden die bijvoorbeeld in de leerlabs van Leerling2020. Een derde categorie vormen de scholen die tevreden zijn over hun eigen concepten of voldoende mogelijkheden zien om te differentiëren in de klas. Zij zijn geen tegenstanders van het maatwerkdiploma, maar willen er ook niet te veel hinder van ondervinden, en willen zich al helemaal niet gedwongen voelen om te 'kantelen' in een voorgeschreven richting.

Hierbij moet nog worden opgemerkt dat het voor brede scholengemeenschappen gemakkelijker is om maatwerk in te voeren dan voor categorale scholen. Als ouders en leerlingen de voordelen van onderwijs op maat inzien, kan dit ertoe leiden dat zij eerder voor brede scholengemeenschappen kiezen. Dit zou de tendens van de afgelopen jaren doorbreken, waarin scholen om aan de wensen van ouders tegemoet te komen, meer categoraal hebben ingericht. Scholen die maatwerk willen aanbieden maar liever categoraal blijven, kunnen de samenwerking met andere scholen zoeken.

Naast verschillen in structuur en tempo zijn er ook nog verschillen in het moment waarop scholen willen beginnen met differentiatie. Sommige scholen willen leerlingen pas onderwijs op maat aanbieden als zij naar de bovenbouw gaan. Andere scholen gaan echter al in het eerste leerjaar met leerlingen en ouders het gesprek aan over individuele wensen en mogelijkheden, veelal in overleg met het basisonderwijs. Deze scholen kiezen dikwijls niet voor selectie op niveau, maar houden leerlingen van verschillende niveaus bij elkaar.

In dit verband is het relevant dat de Onderwijsraad[3] stelt dat sommige groepen leerlingen (vmbo-t, havo) baat hebben bij een langere oriënterende periode en een latere keuze voor een schooltype, en andere juist bij een vroege en gerichte keuze (vmbo-b, vwo en gymnasium).

3 Vroeg of laat. Advies over de vroege selectie in het Nederlandse onderwijs. Onderwijsraad, 2010.

VERANDERKRACHT BINNEN DE SCHOOL

Een ander aandachtspunt voor de invoering van het maatwerkdiploma is het benutten van de veranderkracht binnen scholen. Zeker als het om maatwerk gaat, zit die kracht in grote mate bij de leraren: zij zijn het die in de praktijk de ontwikkeling dragen. Daarvoor is wel nodig dat zij zeggenschap hebben over hun eigen professionele ontwikkeling en een gedeeld gevoel van eigenaarschap ervaren. Op dit moment ervaren leraren echter te weinig professionele ruimte. Daar komt bij dat een deel van de leraren zich zorgen maakt over de vraag hoe maatwerk de aard van hun werk zal veranderen. Velen verwachten dat hun werkdruk eerder zal toe- dan afnemen. Ruimte maken voor de leraar zal dus bovenaan de agenda van de sector moeten staan.

Verder geven zowel leraren als scholen aan dat zij behoefte hebben aan fasering, concretisering en voorbeelden die inzicht geven in de consequenties van maatwerk voor de organisatie van de school en voor het toeleverend en afnemend onderwijs. In het invoeringsplan (paragraaf 6) is daarin voorzien. Ter illustratie zijn drie voorbeelden van scholen te vinden in de bijlagen.

REGELRUIMTE

Ook moeten wetten, regels en structuren ruimte bieden voor het maatwerkdiploma. Alles wijst erop dat het verstandig is om eerst regelruimte te scheppen binnen het huidige stelsel. Een stelselherziening zou leiden tot langdurige discussies die het huidige vernieuwingselan eerder inperken dan stimuleren. Sowieso lijkt het niet verstandig om nú op grote schaal veranderingen door te voeren in het moment van schoolkeuze en in opleidingsduur: omdat de ontwikkeling van maatwerk aan zoveel onderwerpen raakt, zijn niet alle gevolgen op dit moment al goed te overzien. Regelruimte kan zicht bieden op die gevolgen. Als uit de ervaringen van experimenteerscholen blijkt wat wel en niet werkt, kunnen andere scholen daar alsnog van leren. Een stelselherziening is dan hooguit een mogelijke uitkomst op de lange termijn.

ONTSCHOTTING

Verder moet de scheiding binnen en tussen vmbo, havo, vwo en tussen de jaarlagen minder rigide worden. Ook hiervoor is geen stelselherziening nodig; wel moeten belemmeringen in wet- en regelgeving worden opgeruimd. Het is bijvoorbeeld nog niet mogelijk om op een later tijdstip een of enkele vakken alsnog hoger af te sluiten.

Daarnaast is een heroriëntatie op de examens vereist. Om te zorgen dat leerlingen de mogelijkheden van het maatwerkdiploma optimaal gaan benutten, moeten zij vakken op verschillende momenten in het jaar kunnen afsluiten en moet het voordelen bieden om versneld examen te doen. Ook de slaag/zak-regeling moet tegen het licht gehouden worden. Het afronden van vakken op een hoger niveau kan immers ook risico's inhouden. Het cijfer voor een vak dat op een hoger niveau wordt afgesloten, zal in veel gevallen lager zijn dan het cijfer voor hetzelfde vak op een lager niveau.

Als laatste is een heroriëntatie nodig op de manier waarop de inspectie de onderwijsopbrengsten van een school berekent, omdat deze berekening ervan uitgaat dat leerlingen op één niveau onderwijs volgen.

5. Aandachtspunten bij de instroom vanuit het primair onderwijs

Een goede overgang van primair- naar voortgezet onderwijs is een gezamenlijke verantwoordelijkheid van deze twee sectoren. Het maatwerkdiploma kan hieraan bijdragen doordat het aanhaakt op de differentiatie die in het primair onderwijs al veel meer vanzelf spreekt. Verder is het maatwerkdiploma van invloed op het selectiemoment aan het einde van de basisschool.

DOORLOPENDE LEERLIJN

De schoolloopbaan van leerlingen begint in primair onderwijs. Met het bieden van maatwerk sluit het voortgezet onderwijs aan op ontwikkelingen die daar al meer gebruikelijk zijn. Zo kan het voortgezet onderwijs met het maatwerk beter inspelen op leerlingen die al onderdelen op een hoger niveau hebben gedaan, of extra aandacht hebben besteed aan vakken als Engels of science. Ook kan het voortgezet onderwijs op diverse punten van het primair onderwijs leren. Het po heeft bijvoorbeeld al veel ervaring met de brede ontwikkeling van leerlingen. Voorbeelden zijn de voorschoolse educatie en het binnen- en buitenschoolse aanbod. Verder kan het voortgezet onderwijs met maatwerk beter aansluiten op het passend onderwijs dat leerlingen met een zorgvraag in het primair onderwijs krijgen aangeboden.

OVERGANG PO-VO

De selectie van de leerling aan het einde van de basisschool is sterk bepalend voor het verloop van zijn verdere schoolloopbaan. Dat dit vroeg plaatsvindt, namelijk op twaalfjarige leeftijd, is in het bijzonder nadelig voor leerlingen van minder hoog opgeleide ouders en laatbloeiers. Dat nadeel wordt de laatste jaren ook versterkt door de terugloop van brede brugklassen in het voortgezet onderwijs. Basisscholen geven hierdoor vaker enkelvoudige adviezen en leerlingen maken zo minder kans op instroom op een hoger niveau. Het maatwerkdiploma kan helpen dit mechanisme te keren, zeker nu ook de onderwijsinspectie haar beleid heeft gewijzigd en scholen beloont die leerlingen met een dubbel advies kansen bieden. Het creëert ruimte voor het voortgezet onderwijs om weer brede brugklassen te vormen en voor het primair onderwijs om dubbele adviezen te geven. Een ander positief effect is dat, door vakken te volgen op verschillende niveaus en in verschillend tempo, leerlingen niet gevangen blijven in de kolom waar ze op basis van het advies vanuit het primair onderwijs zijn geplaatst. Uiteraard zijn er meer manieren om de nadelen van de vroege selectie tegen te gaan, waarbij maatwerk van betekenis is. Een voorbeeld is de tienerschool voor 10- tot 14-jarigen, die met een nieuw onderwijsconcept inspeelt op de knelpunten in de overgang tussen het po en het vo. Deze stelt de keuze voor een schoolsoort in het voortgezet onderwijs uit.

6. Aandachtspunten bij de doorstroom naar het vervolgonderwijs

In het vervolgonderwijs is de voedingsbodem voor een maatwerkdiploma reeds aanwezig. Alle sectoren zetten in op uitdagend onderwijs, maatwerk en het bevorderen van motivatie en interesse[4][5]. Wat kan het maatwerkdiploma hieraan bijdragen? Wat zijn randvoorwaarden voor een vernieuwde overgang naar het vervolgonderwijs? En over welke aspecten moeten nadere afspraken worden gemaakt?

BETERE MATCHING

In het vervolgonderwijs is steeds meer aandacht voor de match tussen leerling en vervolgopleiding. Het maatwerkdiploma kan deze matching versterken doordat in onderwijs op maat een belangrijke rol is weggelegd voor loopbaanoriëntatie en –begeleiding: leerlingen ontdekken niet alleen waar zij goed in zijn, maar ook welke relevante mogelijkheden het vervolgonderwijs biedt. Voeg daarbij de mogelijkheid in het vmbo om leerlingen die nog niet klaar zijn voor de overstap wat langer in het vo te laten verblijven, én onderwijs op maat kan leiden tot betere opleidingskeuzes en minder uitvallers. Met het maatwerkdiploma hebben leerlingen bovendien een representatief 'visitekaartje' in handen. Zeker met deel B erbij kunnen leerlingen zich in de richting van het vervolgonderwijs onderscheiden en laten zien dat de vervolgopleiding van hun keuze bij hen past.

FLEXIBELE ROUTES

Dat leerlingen nu op twaalfjarige leeftijd de afslag naar beroepsgericht of algemeen vormend onderwijs moeten nemen, is bepalend en tegelijkertijd beperkend voor hun onderwijsloopbaan. Met het maatwerkdiploma volgen ze meer flexibele routes en kunnen ze het niveau waarop ze zijn ingestroomd, overstijgen. Daarnaast biedt het maatwerkdiploma een bredere groep leerlingen in het vo de ruimte om zich op verschillende beroepsvaardigheden te oriënteren. Dat is gunstig voor zowel het mbo als het hbo.

Een ander aspect is dat het maatwerkdiploma ruimte biedt aan uiteenlopende vormen van flexibilisering waar in het vervolgonderwijs belangstelling voor is. Als vmbo en havo meer met elkaar zijn verbonden kunnen ze beide beter voorsorteren op zowel mbo als hbo. Tevens is het gunstig voor het mbo als leerlingen ook beroepsgerichte vakken kunnen afsluiten.

Voor het hbo liggen er daarnaast kansen in gemengde routes van havo en vwo, het hbo kan havisten verwelkomen die binnenkomen met extra bagage. De universiteiten willen graag versterking van het wetenschappelijke karakter in het vwo en hebben belangstelling voor leerlingen met een VWO+ diploma.

4 De waarde(n) van weten. Strategische Agenda Hoger Onderwijs en Onderzoek 2015-2025, http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/notas/2015/07/07/de-waarde-n-van-weten-strategische-agenda-hoger-onderwijs-en-onderzoek-2015-2025.html

5 Het MBO in 2025: "Manifest voor de toekomst van het middelbaar beroepsonderwijs", MBO-raad 2015.

RANDVOORWAARDEN VOOR DE AANSLUITING

Er zal dus sprake zijn van een vernieuwde aansluiting op het vervolgonderwijs. Daarbij is de vraag wat de uitgangspunten zijn. Voor de maatschappelijke betekenis van de vo-diploma's (het 'civiel effect') is het van groot belang dat het algemene niveau van de diploma's behouden blijft. Vertaald naar het maatwerkdiploma houdt dit in dat leerlingen de kernvakken minimaal dienen af te sluiten op het niveau van hun opleiding. Afsluiten op een hoger niveau mag uiteraard; lager afsluiten slechts bij een enkel vak. In aanvulling daarop kunnen vervolgopleidingen eisen stellen aan het niveau waarop leerlingen in het vo de doorstroomrelevante vakken afronden. Tot slot krijgen alle leerlingen voortaan bij de overgang naar het vervolgonderwijs van de school een advies voor hun opleidingskeuze mee.

GOEDE AFSPRAKEN MET ANDERE SECTOREN

Deze randvoorwaarden moeten in overleg met het vervolgonderwijs nader worden uitgewerkt. Goede afspraken zijn een voorwaarde voor een soepele doorstroming en om het diploma zijn waarde te laten behouden. Ook is er behoefte aan concrete afspraken, bijvoorbeeld over het precieze aantal vakken dat een leerling op een lager niveau mag afsluiten.

Dergelijke afspraken werpen hun schaduw vooruit: als het 'aan de achterkant' goed geregeld is, zal dat scholen, docenten en leerlingen in het voortgezet onderwijs stimuleren tot flexibilisering aan de voorkant. Als extra inspanningen geleverd in het voortgezet onderwijs, concreet worden beloond in het vervolgonderwijs, betekent dit voor leerlingen een grote stimulans. Welke vorm die beloning krijgt, is aan het vervolgonderwijs.

ONDERWERPEN VAN DE VO-RAAD VOOR DE AANSLUITINGSAGENDA

Voor een goede invoering van het maatwerkdiploma vinden alle partijen een heroriëntatie op de toelating en aansluiting wenselijk. De VO-raad, MBO Raad, VH en VSNU hebben daarom afgesproken een werkagenda op te stellen. Voor de VO-raad zijn belangrijke punten voor deze agenda:

- Welke toelatingseisen stelt het vervolgonderwijs als leerlingen vakken op meerdere niveaus hebben gevolgd?
- Welke consequenties heeft het maatwerkdiploma voor de matching van leerlingen met reguliere opleidingen, opleidingen met decentrale selectie en opleidingen met selectie?
- Welke rol speelt het B-deel bij de doorstroom en hoe wordt dit ingezet bij de matching?
- Welke mogelijkheden creëert het vervolgonderwijs voor excellente leerlingen van zowel vmbo, havo als vwo?
- Welke mogelijkheden creëert het vervolgonderwijs voor leerlingen die in het voortgezet onderwijs extra vakken hebben gevolgd?
- Welke mogelijkheden zijn er voor leerlingen die versneld hun diploma hebben afgesloten?
- Op welke verwachte inhoudelijke wijzigingen in het vo moet het vervolgonderwijs anticiperen?
- Op welke verwachte inhoudelijke wijzigingen in het vervolgonderwijs moet het vo anticiperen?

6. Aan de slag!

De VO-raad zal de landelijke ontwikkeling naar het maatwerkdiploma ondersteunen en begeleiden. Dat doen we gelijktijdig langs drie sporen: we stimuleren en faciliteren scholen in hun eigen ontwikkeling naar een maatwerkdiploma, we stellen samen met andere sectoren een landelijke aansluitingsagenda op en voeren deze uit, en we spannen ons in voor het opruimen van belemmeringen in wet- en regelgeving.

STRATEGIE

Bij de realisatie van het maatwerkdiploma gaan we uit van de beschreven uitgangspunten: innovatie van binnenuit, ruimte voor diversiteit en veranderkracht, ontschotting en een toekomstbestendig curriculum. We sluiten aan bij de wijze waarop de ondersteuning van de ambities in het sectorakkoord is vormgegeven, want ook daar staan deze factoren centraal. Het vertrekpunt is een plan van aanpak dat wordt opgesteld door een brede groep betrokkenen, om voldoende draagvlak te creëren.

DRIE FASEN

Wij stellen een aanpak in drie fasen voor (zie tabel). De eerste fase duurt iets meer dan een half jaar en staat in het teken van voorbereiding. In deze fase schrijft de brede groep betrokkenen het plan van aanpak en realiseren we de randvoorwaarden voor de uitvoering.

De tweede fase duurt twee jaar. In deze fase stimuleren we de ontwikkeling van gepersonaliseerd onderwijs dat leidt tot een maatwerkdiploma. Scholen en andere partijen leren van elkaar in good practices en pilots, zodat niemand zelf het wiel hoeft uit te vinden. Er is specifieke aandacht voor pilots met het vervolgonderwijs. Aan het eind van deze fase komt steeds meer nadruk te liggen op de verspreiding van opgebouwde kennis en expertise, om in de volgende fase de gewenste versnelling te kunnen maken.

In de derde fase hebben alle scholen de mogelijkheid onderwijs op maat aan te bieden, door gericht te werken aan uitdagend onderwijs dat aansluit bij het tempo en mogelijkheden van leerlingen, dat naast de kernvakken ruimte biedt voor brede vorming en talentontwikkeling en dat leidt naar een passende afsluiting (diploma op maat).

TIJDLIJN

PERIODE	FASE	KERNACTIVITEITEN	RESULTATEN
November 2015 – juli 2016	**Voorbereiden**	• Ontwikkelen plan van aanpak. • Opstellen landelijke aansluitingsagenda.	
2016 – 2017	**Stimuleren en leren**	• Uitvoeren plan van aanpak: o.a. pilots, good practices, kennis en expertise ontsluiten, begeleiding. • Wegnemen van belemmerende wet- en regelgeving. • Uitvoering landelijke aansluitingsagenda.	Zoveel mogelijk scholen initiëren meer onderwijs op maat dat leidt naar een vermelding op het maatwerkdiploma. **Leerlingen van scholen die al maatwerk bieden, kunnen een maatwerkdiploma krijgen.**
2017 – 2018	**Stimuleren en leren**	• Uitvoeren plan van aanpak: o.a. pilots, good practices, kennis en expertise ontsluiten, begeleiding en informatieverspreiding. • Wegnemen van belemmerende wet- en regelgeving. • Uitvoering landelijke aansluitingsagenda vervolgonderwijs	Zoveel mogelijk scholen initiëren meer onderwijs op maat dat leidt naar een vermelding op het diploma op maat voor zoveel mogelijk leerlingen. **Leerlingen van meer scholen die maatwerk bieden, krijgen een maatwerkdiploma.**
2018 – 2019	**Versnellen**	• Uitvoeren plan van aanpak • Uitrollen aansluitingsagenda in de regionale netwerken.	Alle scholen kunnen onderwijs op maat initiëren dat leidt naar een vermelding op het diploma op maat voor zoveel mogelijk leerlingen. **Meer leerlingen van nog meer scholen krijgen een maatwerkdiploma.**
2020 – 2021	**Verankering van het Maatwerkdiploma**		Alle scholen kunnen onderwijs op maat bieden dat leidt naar een vermelding op het diploma op maat voor alle leerlingen. Het maatwerkdiploma staat beschreven in het schoolplan/ PTA van de scholen met een maatwerkdiploma. **Zoveel mogelijk leerlingen van zoveel mogelijk scholen krijgen een maatwerkdiploma.**

Bijlage 1

VOORBEELDEN VAN MAATWERKDIPLOMA'S

Leerling 1: Kelly, 16 jaar, vmbo

DEEL A			
ONDERDEEL	**NIVEAU**	**MOMENT VAN AFSLUITEN**	**EINDOORDEEL**
Nederlands	vmbo-kb	2014	8
Nederlands	vmbo-tl	2015	7
Engels	vmbo-kb	2015	6
maatschappijleer	vmbo-tl	2015	7
kunstvakken I (muziek)	vmbo-tl	2015	goed
lichamelijke opvoeding	vmbo-kb	2015	voldoende
praktijkvak 'zorg en welzijn breed'	vmbo-kb	2014	8
praktijkvak 'zorg en welzijn breed'	vmbo-gl	2015	8
maatschappijleer 2	vmbo-tl	2015	7
biologie	vmbo-kb	2015	6
rekentoets	2F-niveau	2014	7

DEEL B	
	COMPETENTIES / VAARDIGHEDEN
Assistent-brugklasmentor klas 1TA in het schooljaar 2013-2014	Leerlingen begeleiden Mediation
Stage bij Woonzorgcentrum Humanitas van 160 uur in het schooljaar 2014-2015	Ouderen begeleiden Communiceren
Training gespreksvaardigheden in het schooljaar 2014-2015	Communiceren
Lid van de schoolband tussen 2013 en 2015	Samenwerken Presenteren

Leerling 2: Sarina, 15 jaar, havo

DEEL A			
ONDERDEEL	NIVEAU	MOMENT VAN AFSLUITEN	EINDOORDEEL
Engelse taal en literatuur	havo	Juni 2015	6
Franse taal en literatuur	vwo	Februari 2015	6
Nederlands	vwo	Juni 2015	7
maatschappijleer	vwo	Juni 2014	8
algemene natuurwetenschappen	vwo	Juni 2013	6
culturele en kunstzinnige vorming	vwo	Juni 2013	goed
lichamelijke opvoeding	vwo	Juni 2015	voldoende
geschiedenis	havo	Juni 2014	7
maatschappijwetenschappen	havo	Februari 2014	7
management en organisatie	havo	Februari 2014	5
wiskunde A	havo	Juni 2015	8
rekentoets	3F	Juni 2015	7

DEEL B	
	COMPETENTIES / VAARDIGHEDEN
Voorzitter van de leerlingenadviesraad tussen 2012 en 2015	Voorzitten Luisteren
Lid schooltoneelgroep in het schooljaar 2014-2015	Acteren Samenwerken
Bijles wiskunde geven aan eerstejaars	Uitleggen Begeleiden
Vak: grote denkers	

Bijlage 2

VOORBEELDEN VAN ONDERWIJS OP MAAT

Voorbeeld A: Picasso Lyceum te Zoetermeer

Maatwerkconcept

Maatwerk in beeld

15 tot 20% van de leerlingen van het Picasso Lyceum volgt momenteel een maatwerktraject:

- Topsportleerlingen en leerlingen die versneld examen doen, volgen vaak een eigen, op maat geschreven programma dat uitgaat van het PTA. Omdat alles in de ELO staat, weten de leerlingen altijd wat zij moeten doen. Bij vragen maken ze een afspraak met een docent of mentor.
- Hoogbegaafde leerlingen kunnen desgewenst zelf een onderwerp oppakken en onderzoeken.
- Er zijn ook leerlingen die vakken volgen op een hoger niveau. Het meest ingewikkelde daaraan is dat op twee manieren lastiger is: het is én meer én het moet sneller.
- 'Doubleurs' kunnen de vakken die wél goed lopen, blijven volgen in het volgende leerjaar. De tijd die hierdoor in hun examenjaar vrijvalt, kunnen ze steken in andere vakken en hun voorbereiding op het vervolgonderwijs.

De organisatie

Het meeste werk zit in het samenstellen van het lesmateriaal op maat. De school past bij maatwerk bijvoorbeeld niet de reguliere roosters aan. Dat valt onder de eigen verantwoordelijkheid en het initiatief van de leerlingen. Een havoleerling die vwo-Engels wil doen, krijgt beide roosters en stelt zijn eigen rooster samen, in samenspraak met vakdocenten en gecoacht door de mentor. Het pad naar versnelling of verdieping begint bij een goed gesprek, goede afspraken en goede samenwerking tussen leerling, docenten en ouders.

De toekomst

Komende jaren wil het Picasso ervoor zorgen dat echt alle leerlingen concreet kunnen kiezen voor een maatwerktraject. De belangrijkste randvoorwaarden daarvoor zijn:

- Veel meer flexibele lessen, zodat leerlingen meer keuze hebben.
- Docenten die de tools hebben om leerlingen ook dan goed te kunnen blijven volgen.
- Een leerportaal dat zowel content als een leerlingvolgsysteem bevat, waarmee docenten eenvoudig voor iedere leerling een leerpad kunnen uitzetten, vorderingen kunnen volgen, makkelijk kunnen schakelen tussen niveaus en leerjaren, en waarmee leerlingen hun onderwijs zelf kunnen vormgeven. De benodigde ICT is al aanwezig.

Context

De visie

'Zodanig onderwijs geven dat de school elke leerling zo goed mogelijk op zijn talenten kan bedienen.'

Hoe dat kan

Door maatwerk te leveren, vanuit de overtuiging dat het kán. Op het Picasso kunnen leerlingen hun onderwijsprogramma aanpassen aan de hand van wat zij willen en worden ze gecoacht om dat in goede banen te leiden. Om zo ver te komen, heeft de school al een gezamenlijke reis van tien jaar achter de rug, onder andere via de expeditie Durven Delen Doen. De reis begon ooit bij het ontwerp van het nieuwe schoolgebouw. Nog altijd leeft de vraag hoe een school vorm geeft aan maatwerk: op studiedagen, tijdens teambesprekingen en eigenlijk ieder moment dat docenten zelf vormgeven aan maatwerkonderwijs.
Er zijn talrijke onderwerpen van gesprek: van meer activerende didactiek tot ontwerpopdrachten voor hoogbegaafde leerlingen.

Docent

De rol van de docent

De vakdocent is op het Picasso nog altijd leidend in het onderwijs en moet nog steeds goed een verhaal kunnen vertellen. Tegelijk is de leraar een coach die aan de hand van resultaten en talenten bepaalt of versnellen, verdiepen of extra ondersteuning nuttig is. Maatwerk is hier part of the job, evenals materiaal arrangeren, en constructieve feedback (én -forward) geven. Het kan betekenen dat een leraar enkele leerlingen 's middags wat extra uitleg geeft of een instructiefilmpje maakt en dat op de ELO zet. Leraren helpen hun leerlingen maatwerktrajecten te maken en begeleiden hen onderweg. Een leerling wordt immers niet vanzelf zelfstandig. Ook leraren hoeven niet alles al te kunnen. Zo biedt de school het personeel jaarlijks een starters- en een verdiepingscursus coachingsvaardigheden aan.

Leerling

De dag van een leerling

Een schooldag van een leerling ziet er niet heel afwijkend uit. Neem een vmbo-leerling die twee vakken op havoniveau volgt. Deze leerling heeft een eigen rooster gemaakt, maar zit in principe gewoon in zijn eigen klas. Op maandag het derde uur gaat de leerling naar 4 havo om Frans te volgen. De rest van de klas gaat naar scheikunde. In de pauze zoekt de leerling de scheikundedocent op om een afspraak te maken waarin hij wat vragen kan stellen. Vervolgens gaat de leerling weer naar zijn eigen klas. Het achtste uur volgt de afspraak met de scheikundedocent. Volgens de school versterkt dit systeem zichzelf. Hoe meer maatwerk leerlingen doen, hoe sneller die wens bij andere leerlingen opkomt.

Opbrengsten en tips

Wat het allemaal oplevert

1. Naarmate leerlingen hun eigen leerproces meer op maat kunnen vormgeven, groeit hun eigen verantwoordelijkheid en ontwikkelen ze hun sociale vaardigheden en netwerk in sterke mate. Ze opereren door afdelingen heen, maken zelf afspraken met docenten en voeren hun samenwerkingsopdrachten uit.
2. Een cultuur waarin wordt gezien wat je goed kunt en waarin het veilig voelt om jezelf te ontwikkelen, motiveert leerlingen enorm, geeft hen meer zelfvertrouwen én maakt talentontwikkeling tot iets dat iedereen mag doen.
3. Van oud-leerlingen hoort de school terug dat ze er in het vervolgonderwijs veel aan hebben dat ze hebben geleerd om actief hun eigen onderwijs te plannen en in te roosteren.

Tips

- Besef dat ontschotten al kan, binnen huidige wet- en regelgeving, los van landelijke gebeurtenissen.
- Begin klein en gefocust, geef ontwikkelingen de tijd en doe het samen, vanuit een levende en breed gedragen visie.
- Informeer je vooraf goed over wat allemaal al wel kan, voorkom dat je je laat inperken door een informatieachterstand.
- Durf uit te gaan van de leerling. Maak je niet vooraf druk over de inspectie en over de gevolgen van de negen op havoniveau die een zeven op vwo-niveau wordt.

Maatwerkdiploma

Het ideale maatwerkdiploma

- Het ideale maatwerkdiploma in elk geval de hele ontwikkeling van leerlingen. Heb je én havo gedaan én drie vakken op vwo-niveau of versneld examen gedaan? Dan geeft een maatwerkdiploma dat weer.
- Het ideale maatwerkdiploma levert werkelijk plussen op voor de toekomst van de leerling; leerlingen moeten er dus in het vervolgonderwijs werkelijk iets voor terugkrijgen. Daarom moet de komst van een maatwerkdiploma vergezeld gaan van samenwerking met mbo, hbo en universiteiten.

VOORBEELDEN VAN ONDERWIJS OP MAAT

Voorbeeld B: Hermann Wesselink College te Amstelveen

Maatwerkconcept

Maatwerk in beeld

Sinds twee jaar werkt het Herman Wesselink College aan een andere onderwijscultuur. Het HWC ziet zichzelf als een gewone school, die leerlingen niet zozeer individueel bedient, als wel mogelijkheden biedt om individuele talenten te ontwikkelen. Op verschillende manieren, tempo's en niveaus:

- Vanuit het besef dat íedere leerling, hoe deze ook presteert, ruimte moet hebben voor verdere ontwikkeling heeft de school zowel een tweetalig vmbo-tl als een tweetalig vwo opgericht.
- In het project 'Wiskunde Zonder Boek' (onderbouw havo/vwo) volgen leerlingen wiskunde op de computer aan de hand van adaptieve modules. Begeleid door de wiskundedocent bepalen leerlingen hun eigen tempo en de verdieping die ze zoeken. Wie de stof snapt, kan zelfstandig verder.

De organisatie

In plaats van de klassieke ouderavonden, nodigt iedere leerling sinds 2014-2015 zelf twee keer per jaar zijn ouders en mentor uit voor een driehoeksgesprek. Dit is een speerpunt in de vormgeving van het maatwerkonderwijs. In het gesprek presenteert de leerling zichzelf aan zijn ouders en mentor: Welke ontwikkeling streef ik na? Wat ga ik doen? Hoe kunnen we samenwerken? De leerling voert de regie en bereidt samen met de mentor de gesprekken voor. Dat leidt tot afspraken en doelen die worden vastgelegd in het portfolio, worden gedeeld met docenten, en bij het volgende gesprek worden geëvalueerd.

De toekomst

In de toekomst wil het HWC leerlingen nog beter bedienen: wat hebben zij nodig om hun talenten te ontdekken, daarover te kunnen communiceren en succesvol te zijn in het leven? De school wil dit bereiken door leerlingen nog meer te stimuleren zelfbewust en zelfreflectief te zijn, zichzelf te bekijken vanuit een groei-mindset - vanuit wat zij wél kunnen en willen.
Meer concreet is het doel dat leerlingen die straks terugbladeren door hun portfolio, letterlijk zien welke ontwikkeling zij hebben doorgemaakt, welke keuzes ze waarom hebben gemaakt en hoe ze die hebben uitgewerkt. De school zal blijven zoeken naar manieren om leerlingen gedurende hun hele schoolloopbaan uit te dagen. Hoe biedt een school derdejaars vmbo-tl die een Anglia-diploma op zak hebben, bijvoorbeeld nog uitdagend Engels aan in hun examenjaar?

Context

De visie

Hier is iedereen gelijk, maar niemand hetzelfde.

Hoe dat kan

De school investeert heel bewust in bètaonderwijs, kunst en cultuur, sport en internationalisering. De onderbouw draait om het ontdekken van talenten, de bovenbouw om de uitbouw ervan. Vanuit de eigen talenten en ontwikkelingswensen, creëert de leerling hier vooral zelf zijn eigen maatwerk. De school schept de tijd, ruimte en mogelijkheden om dat vorm te geven. Zo kunnen derdejaars vmbo-t zich niet alleen voorbereiden op het Anglia examen, maar ook taalcertificaten halen voor Frans (DELF Scolaire) of Duits (Goethe-certificaat). Om druk op het rooster te minimaliseren, maakt het HWC verspreid over het jaar activiteitenweken vrij waarin 'van alles mag' en waarin docenten activiteiten op verschillende talentgebieden kunnen organiseren. In reguliere weken is de school daar juist terughoudend in.

Docent

De rol van de docent

Naast onderwijzen heeft de docent vooral tot taak leerlingen te helpen om hun eigen talenten te ontdekken, te groeien, en daar hard voor te werken. Docenten voeren in belangrijke mate zelf de regie over de ontwikkeling van het onderwijs en hun eigen rol daarin. Daar staan heel wat scholingsuren voor. Vakdocenten van TTO-klassen worden bijvoorbeeld geacht CLIL-scholing gevolgd te hebben (Content and Language Integrated Learning). Docenten kunnen voorts het initiatief nemen tot een vakoverstijgende ontwikkelgroep rond een thema waar zij of hun leerlingen de grootste behoefte aan hebben, zoals differentiëren in de les. Meerdere dagen per jaar wordt de school opengesteld voor deze ontwikkelgroepen. De docenten zijn ook buiten het dagelijkse onderwijsproces erg actief.

Leerling

De dag van een leerling

Dankzij het 80-minutenrooster volgt een leerling op een dag maximaal vijf vakken. Daardoor werkt de leerling langer en meer gefocust aan een onderwerp. Zeker in de onderbouw zit daarbij minimaal één praktijkvak (handvaardigheid, muziek, LO), zodat de leerling ook fysiek actief is. Tijdens een les zie je de leerling regelmatig het lokaal verlaten om zelfstandig of in een groepje met een opdracht aan de slag te gaan. De school heeft daarvoor diverse leerpleinen, zoals een bètalab, met tal van faciliteiten. De personalisatie van het onderwijs komt op verschillende manieren naar voren. Moderne talen werken bijvoorbeeld met taakgestuurd taalonderwijs. De leerling werkt dan periodiek toe naar een eindpresentatie: van een toneelscène opvoeren tot een speech houden.

Opbrengsten en tips

Wat het allemaal oplevert

1. Over tweetalig vmbo-tl: leerlingen die vaak al hun hele schoolleven gehoord of ervaren hebben dat ze net niet goed genoeg waren voor bijzondere prestaties zijn trots op het feit dat zij in het Engels les krijgen.
2. Gevraagd naar hun talenten, hebben alle leerlingen van het HWC daar wel een antwoord op. Vervolgens biedt de school de mogelijkheden om met die talenten aan het werk te gaan.

Tips

- Ontwikkel een groei-mindset: er is áltijd ruimte voor ontwikkeling.
- Merk je dat iets echt werkt? Is er in de organisatie motivatie en energie? Pak de kans en voer het meteen in. Blijf niet hangen in voorbereiding en het proces van ‘alle neuzen dezelfde kant op’. Dat vergt durf en kan leiden tot kritiek, maar de overtuiging dat werkt, groeit vanzelf, vanuit de praktijkervaring van de docenten.

Maatwerkdiploma

Het ideale maatwerkdiploma

- Een ideaal maatwerkdiploma haakt met name aan bij de behoefte van leerlingen.
- Het biedt niet alleen de ruimte voor het behalen van vakdiploma’s op verschillende niveaus, maar ook op verschillende momenten. Als leerlingen bijvoorbeeld al in de voorexamenklas een regulier examen kunnen doen, creëert dat het jaar erna ruimte om te excelleren - zonder dat leerlingen het risico lopen helemaal geen diploma te halen.

VOORBEELDEN VAN ONDERWIJS OP MAAT

Voorbeeld C: Hyperion Lyceum te Amsterdam

Maatwerkconcept

Maatwerk in beeld

Voor differentiatie buiten de les heeft het Hyperion Lyceum 'Bureau V' opgericht, dat bestaat uit docenten. Bureau V is met twee dingen bezig:

- Het verzorgen van extra lesaanbod. Iedere herfst vragen mentoren hun leerlingen: wat wil je nog leren naast alle gewone vakken? De antwoorden variëren van Japanse taal tot koken. Vanaf leerjaar drie voeren leerlingen met hun mentor regelmatig ambitiegesprekjes om doelen te stellen en te bepalen waar ze aan willen werken. Ter inspiratie biedt de school ook 'vaste' verbredingsvakken aan.
- Toewerken naar het vervroegd aanbieden van examens. Niet met als doel dat alle leerlingen versneld hun diploma halen, wel om hen de ruimte te geven om in de eindexamenklas onderzoek te doen of stage te lopen. Zo kunnen ze hun kennis verdiepen en in praktijk brengen. Bureau V heeft daarvoor contact met universiteiten, bedrijven en ministeries.

De organisatie

De vele leerlingen die hier extra vakken volgen, worden deels door Bureau V begeleid. Bureau V denkt mee over de inrichting en rol van het mentoraat en stuurt gesprekken met vakdocenten aan over differentiatie binnen de les. De organisatie van het onderwijs wijkt hier niet eens zo veel af van de traditionele structuur. Wel heeft de school met het docententeam 'de ideale les' opgesteld. Vertrouwde elementen (prikkelende start, positief pedagogisch klimaat, leerlingen in een klas met voor zich een docent) zijn daarin gekoppeld aan andere elementen: de docent differentieert elke les, leerlingen werken veel zelfstandig en samen, en altijd wordt er vanuit leerdoelen gewerkt, die per leerling kunnen verschillen. Aan het eind volgt altijd een korte evaluatie.

De toekomst

Hoe willen wij lesgeven in 2018? Vooral die vraag bepaalt het gesprek over de toekomst op het Hyperion Lyceum, want in 2018 betrekt de school een nieuw gebouw. In het programma van eisen voor de bouw speelt het antwoord op deze vraag een hoofdrol. De ideale leerruimte van het Hyperion Lyceum biedt iedere leerling de omgeving waarin hij optimaal functioneert, verbindt autonomie aan verbondenheid en zorgt ervoor dat leerlingen zelf kunnen differentiëren. De school bereidt zich voor op het onderwijs van 2018 door docenten zich te laten scholen in onderwerpen als didactiek, feedback geven, en toetsing van vaardigheden. Docenten blijven echter autonoom.

Context

De visie

Samen durven leren.

Hoe dat kan

Door de leerling serieus te nemen en diens eigenaarschap van het leerproces te stimuleren. Samen met de school en andere leerlingen moet de leerling regie kunnen voeren over de schoolloopbaan. Alleen zo sluit dat leerproces optimaal aan bij wat leerlingen kunnen en willen ontwikkelen en interessant of moeilijk vinden. Het Hyperion Lyceum heeft hard gewerkt aan een laagdrempelige schoolcultuur. Een leerling moet zich fijn voelen voordat hij kan leren. Ook daarom vindt de school de relatie zo belangrijk. ICT stelt de school vooral in staat om meer materiaal op maat aan te bieden. Het online leermateriaal geeft leerlingen de mogelijkheid om opdrachten af te stemmen op eigen vorderingen en leerstijl. Leerlingen kiezen daarvoor hun eigen device. Daarnaast gebruikt het Hyperion Lyceum gewoon boeken en methodes, vanuit hun eigen kwaliteiten.

Docent

De rol van de docent

Iedere nieuwe docent krijgt begeleiding om zich de Hyperion Lyceum-manier eigen te maken. Die manier houdt in dat de docent wat meer ruimte en vertrouwen geeft aan leerlingen, zelf soms een stapje terugdoet, leerlingen af en toe loslaat, en meer structurerend dan controlerend werkt. Na introductie van de leerstof coacht en begeleidt de docent de leerlingen bij het verwerken van de leerstof. Doorlopende ontwikkeling – zelfstandig en gezamenlijk - is een kernbegrip in de rol van docenten. Ze krijgen er zeven studiedagen per jaar voor. Iedere donderdagmiddag is er een werkmiddag, waar docenten actief met allerlei thema's aan de slag gaan. Hard werken hoort bij de cultuur op het Hyperion Lyceum. Ook nieuwe docenten kiezen daarvoor.

Leerling

De dag van een leerling

De schooldag is heel overzichtelijk. Leerlingen volgen maximaal vier vakken op een dag, meestal in de vorm van lessen van negentig minuten, met tussendoor drie pauzes en veel zelfstandig werken. Zeker de eerste schooljaren worden vakken geperiodiseerd binnen het schooljaar: in de ene periode kan meer nadruk liggen op geschiedenis en beeldende vorming, in de volgende op andere vakken. Dat maakt de schooldag rustiger en meer gefocust. Die focus is er ook omdat het initiatief voor verbreding en verdieping bij de leerling zelf ligt. Aan het begin van het schooljaar krijgen ze de vraag 'wat wil je zelf?' en dat vergroot hun eigen verantwoordelijkheid.

Opbrengsten en tips

Wat het allemaal oplevert

1. Differentiatie verhoogt de motivatie bij leerlingen.
2. Leerlingen die zelf aan zet zijn, gaan met meer plezier en wellicht iets gelukkiger naar school.
3. De grootste meerwaarde ligt in de toekomst van de leerlingen. Omdat de eerste leerlingen in 2017 hun diploma ontvangen, is daar nog geen uitspraak over te doen.

Tips

- De organisatie van studiedagen waarop docenten voor elkaar workshops verzorgen, bijvoorbeeld over een eigen differentiatiesystematiek, helpt om te laten zien wat er al aan differentiatie gebeurt.
- Om te zien hoe nieuwe ideeën in de praktijk uitwerken, gaan docenten vaak bij elkaar op lesbezoek.
- De school heeft een 'ijkpersoon' ontworpen: Joep, de ideale, pas geslaagde leerling. Wat voor mens willen we afleveren? Wat kan, denkt en weet deze leerling allemaal nadat hij is geslaagd? Joep helpt docententeams om te ontdekken wat zij binnen hun vak kunnen doen dat daaraan bijdraagt.
- Het is goed te beseffen dat onderwijsontwikkeling en differentiatie heel natuurlijk kunnen voortvloeien uit de huidige manier van werken. Na afloop blijkt eigenlijk altijd: zo ingewikkeld was het niet. Het is een kwestie van doen en dan zijn er altijd mensen die meewillen.

Maatwerkdiploma

Het ideale maatwerkdiploma

- Dat bevat naast de traditionele schoolvakken ook al die andere dingen die leerlingen binnen en buiten de school doen en die werkelijk meetellen in hun ontwikkeling. Het is goed als de leerling ook in de richting van vervolgopleidingen heel concreet iets kan doen met verdiepen, verbreden, versnellen of verrijken.
- Een leerling die vakken op verschillende niveaus afsluit, ontvangt niet een diploma van het laagste niveau, maar een op zichzelf staand, persoonlijk diploma.
- Bij de weg naar zo'n maatwerkdiploma hoort dat de school alles wat leerlingen (willen) bereiken, kan toetsen. Examens geven daar nu onvoldoende ruimte voor.